

سیر تحول عمارت فتحعلی‌شاهی شهر قم در اسناد

احمد جمراسی^۱

چکیده

شهر قم از شهرهای قدیمی ایران است که در سال ۲۳ هجری توسط مسلمانان فتح و با مهاجرت اعراب اشعری (سال ۸۵ هجری) و حضرت معصومه (س) (۲۰۲ هجری) به کانون مکتب فقهی شیعه در جهان اسلام تبدیل گردید شهری که حاکمان اسلامی به‌ویژه شیعیان آل بویه، صفویه و قاجار به آن توجه نموده و در آن موقوفات و ابنیه‌های زیادی ساختند. از جمله این موقوفات عمارت فتحعلی‌شاهی^۲ بود که در سال ۱۲۱۸ هجری قمری به دستور فتحعلی‌شاه قاجار برای استفاده حکام، شاهزادگان و علما به هنگام زیارت حرم مطهر حضرت معصومه (س) ساخته شد، این عمارت قبل از تخریب در سال ۱۳۳۳ خورشیدی و ساخت مسجد اعظم قم در محل آن به‌عنوان مدرسه باقریه از نوع مدارس جدید که ساخت آنها بعد از انقلاب مشروطه در بیشتر شهرها رایج شده بود استفاده می‌گردید. این پژوهش با بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای، بررسی اسنادی، مصاحبه و بازدید میدانی و با روش توصیفی-تحلیلی تنظیم شده است. اهداف این پژوهش، مطالعه ساختار فیزیکی، فرهنگی و سیر تغییر و تحول عمارت شاهی قم در اسناد، باتکیه بر اهمیت حفاظت از این نوع آثار، به‌عنوان حلقه‌های به‌هم‌پیوسته فرهنگ و تمدن کشور عزیزمان ایران در جهانی که دولت‌ها سعی دارند با ثبت تعداد بیشتر آثار فرهنگی و تاریخی در سازمان فرهنگی یونسکو از آن به‌عنوان صنعت توریسم با بازدهی فوق‌العاده استفاده نمایند.

واژه‌های کلیدی: قم، عمارت شاهی، مدرسه باقریه، مسجد اعظم، فتحعلی‌شاه

---

۱. دانشجوی دکترای تاریخ دانشگاه لرستان و کارشناس مرکز کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس قم، ahmad.jamrasi@gmail.com
۲. به‌نوشته مرحوم عباس فیض، سنگ‌نوشته وقف‌نامه عمارت شاهی به‌دلایل نامعلومی ناپدید شد و وقف‌نامه موجود، سیاهه وقف‌نامه اصلی می‌باشد.

۱. مقدمه

قدمت شهر قم براساس کشفیات باستان‌شناسان در منطقه قمرو، تپه روستای صرم در بخش کهک و آتشکده قلعه دختر قم به هزار هشتم قبل از میلاد و براساس تاریخ اسطوره‌ای به زمان طهمورث دیوبند پیشدادی یا کیخسرو کیانی بر می‌گردد (احمدی زادگان، ۱۳۹۳: ۳۷-۴۷). در این خصوص مورخانی همچون احمد بلاذری، ابن اعثم کوفی، حسن ابن محمد قمی، یعقوبی، حمزه اصفهانی و شاعر پُر آوازه ایران ابوالقاسم فردوسی آن را از شهرهای پیش‌از اسلام در منطقه مدی (مادی) و گروه دیگری چون یاقوت حموی در *معجم البلدان*، قزوینی در *آثار البلاد* و ابودلف عجلی در سفرنامه آن را از شهرهای مستحذثه اسلامی توسط مهاجرین اعراب اشعری کوفه در زمان حاکمیت حجاج ابن یوسف ثقفی بر عراقین می‌دانند. در اشتهار این شهر به «قم» نیز اقوال گوناگونی از طرف مورخان و جغرافی دانان به‌ویژه نویسندگان کتاب تاریخ قدیم قم ارائه شده است عده‌ای این نام را به دلیل جمع شدن آب رودخانه انار بار در این نقطه معرب و مخفف کبود دشت، کومه (چادر رمداران) زبان فارسی یا لغت قمقمه زبان عربی به معنای تجمع آب نوشته و عده‌ای دیگر آن را اختصار ده گمیدان از شش دیه موجود در این نقطه به نام‌های ممجان، قزداق، مالون، جمر، سکن، جلتبا دان و گمیدان می‌دانند (قمی، ۱۳۸۴: ۱-۲۳) و در نهایت گروه دیگر از جمله سید حیدر بیات (ترک‌پژوه معاصر) با استناد به کتاب دیوان اللغات ترک محمود کاشغری واژه قم را لغت ترکی به معنای تجمع شن و ماسه به خاطر جریان آب رودخانه تیمره یا همان لغت ترکی تیمور به معنی آهن معرفی نموده اند (جمراسی، ۱۳۹۳: ۳۸-۴۰).

مطالعات نشان می‌دهد مقبره حضرت معصومه (س) و احادیث مختلف در منابع روایی مذهب تشیع در خصوص فضیلت شهر قم از عوامل اصلی توجه حکام اسلامی به‌ویژه شیعیان آل‌بویه، صفویه و قاجاریه^۱ به این شهر می‌باشد، آنها تحت عنوان اقطاع و موقوفه در این شهر مدرسه، مسجد، آب انبار و غیره احداث نموده حتی به خاطر رویکرد یاد شده، بعضی از پادشاهان صفوی چون شاه صفی، شاه عباس دوم، شاه سلیمان، شاه حسین و پادشاهان قاجاریه مانند فتحعلی‌شاه و محمدشاه و شاهزادگان دیگر وصیت کردند در آستان حرم حضرت معصومه (س) به خاک سپرده شوند. در این میان بیش از همه فتحعلی‌شاه قاجار به جهت نذری که برای پیروزی بر رقبای سیاسی خود کرده بود به قم توجه نمود و بعد از استحکام قدرت مالیات قم را تخفیف، گنبد و ضریح حرم مطهر را مطلقاً، محل دارالشفای بیماران و سد آب قم را تعمیر نمود، همچنین مقبره‌ای برای خود در صحن عتیق ساخته و از همه مهم‌تر، عمارتی به شرح زیر موسوم به عمارت شاهی احداث نمود.

۲. پیشینه تحقیق

اگرچه پژوهشگران زیادی راجع به تاریخ، جغرافیا، مدارس، شخصیت‌های مذهبی و سیاسی شهر قم از جمله حضرت معصومه (س) و علمای ساکن در این شهر کتاب و مقالات زیادی نوشته‌اند و لکن راجع به عمارت فتحعلی‌شاهی به غیر از اشارات سیاحان خارجی، ناصرالدین‌شاه قاجار و مرحوم عباس فیض در کتاب‌های جدی فروزان و گنجینه آثار قم و آقای عباسی راجع به مدرسه باقریه در کتاب تاریخ معارف قم کسی دیگر راجع به آن مطلبی ننوشته است، از این جهت این مقاله تنها پژوهش صورت‌گرفته در این مورد است.

۱. ابوالقاسم ملقب به کافی‌الکفاه و صاحب ابن عباد در سال ۳۲۴ هجری قمری و در سال ۳۷۵ فوت شد، او یکی از نوایغ روزگار آل بویه به شمار می‌آید، صاحب ابن عباد در طول حیات پربار خودش بیش از ۳۸ کتاب نوشت و چندین کتابخانه احداث نمود.

۳. روش تحقیق

این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و بهره‌گیری از اسناد نویافته در موزه و مرکز اسناد آستان مقدس یعنی نقاشی باقیمانده از صورت شاهزاده احمد میرزا عضالدوله یکی از ۵۳ قطعه از نقاشی‌های منتقل شده به موزه بهارستان تهران، مکاتبات اداری بین آستان و مقامات دربار پهلوی دوم و مصاحبه با خادمین بازنشسته حرم و کهن سالانی که در دوران کودکی دانش آموز مدرسه باقریه بودند و همچنین مطالعات میدانی به صورت بازدید از قسمت‌های مختلف مسجد اعظم به ویژه از پایه‌های آجری باقیمانده از این عمارت به هنگام بازسازی صحن مسجد در سال ۱۳۹۶ خورشیدی تهیه شده است.

۴. موقوفه عمارت فتحعلی شاهی

براساس شواهد باقی مانده، عمارت فوق به مدت دو قرن یکی از مجلل ترین بناهای قاجاری در کنار حرم حضرت معصومه (س) بود به نحوی که توجه هر بازدیدکننده‌ای را به خود جلب می کرد، کنت دو سرسی، سفیر فوق العاده فرانسه به ایران، در سال ۱۲۵۵ هجری قمری (۱۸۳۹ میلادی) از این عمارت با عناوینی چون ساختمان بزرگ، کاخ عظیم حاکم شهر با حوضی پر از آب و نقاشی‌های دیواری زیبا با ورقه‌های طلا و رنگ‌های زنده یاد می نماید که به علت عدم توجه و تعمیر در حال ویران شدن است (موسوی خلخالی، ۱۳۸۶: ۱۵۱). اعتمادالسلطنه نیز در سفرنامه خود به قم به همراه ناصرالدین شاه در سال ۱۳۰۵ هجری قمری نوشته است: «مدت‌ها بود این عمارت را ندیده بودم همان طور که ذکر شد کیکاوس میرزا پسر خسرو میرزا در ایام حکومت خود این است در تالار بیرونی صورت فتحعلی شاه را با قریب صد و پنجاه نفر از شاهزادگان که در آن زمان حیات داشته کشیده است» (قاضیها، ۱۳۸۱: ۱۰۳ و ۱۴۸). جرج ناتانیلی کرزن نیز در کتاب ایران و قضیه ایران بعد از توصیف شهر و قم و آبادانی‌های فتحعلی شاه و نام بردن از عمارت شاهی قم به عنوان یکی از چند عمارت شایسته کشور در این شهر نوشته است: «شهر قم به راستی وضع ممتازی دارد که شاید در نظر محل مناسبی برای پایتخت شدن جلوه نماید» (صاحبی، ۱۳۸۴: ۱۴۸). همچنین هانری رنه آلمانی در سفرنامه خود به مناسبت مسافرت‌های او در سالهای ۱۳۱۶ هجری قمری (۱۸۹۹ میلادی) و ۱۳۲۴ هجری قمری (۱۹۰۷ میلادی) تهیه کرده است نوشته است: «در مجاورت قبرستان بزرگ قم بنائی است از شاهکاری بسیار ممتاز و زیبا ولی متأسفانه مشرف به خرابی است و اگر تعمیر نشود پس از چندی گنبد آراسته آن با کاشی‌های نفیس طلایی رنگ از میان خواهد رفت» (همان: ۲۲۷). همچنین عباس فیض، مورخ مشهور قم در علت ساخت آن نوشته است:

«چون محل مناسبی برای آسایش پادشاهان در شهر قم وجود نداشت و سلاطینی که بدین شهر نزول اجلال می فرمودند ناچار بودند در خارج شهر در سرپرده مخصوصی که برای آنها به پا می داشتند توقف فرمایند و این معنی در حقیقت نقص بزرگی بود که متوجه مردم این شهر می شد بلکه برای آستانه مقدسه شایسته نبود که برای پذیرایی از مهمانان محترم خود مکان مناسبی نداشته باشد از این جهت فتحعلی شاه در سال ۱۲۱۸ قمری یعنی همان سالی که مشغول تذهیب گنبد مطهر بود دستور داد تا در بقیه اراضی بین السدین به تناسب محل و گنجایش زمین عمارت مجلل و محکم یکی مخصوص پادشاه دیگری به منظور حرمسراء و سومی برای سکونت وزراء و سایر ملتزمین با تمام امکانات و تشریفات بنا نمایند» (فیض، ۱۳۲۴: ۱۰۴).

این کاخ سه عمارت داشت:

الف) عمارت اول به شاه اختصاص داشت به همین علت بر دیواره بزرگ آن تصویر فتحعلی شاه با تاج کیانی و شمشیر مرصع بر روی تخت طاووس نقاشی شده بود.

ب) عمارت دوم یا حرمسراء، به اهل حرم شاه اختصاص داشت و به همین خاطر در یکی از دیوارهای آن فتحعلی شاه قاجار با کلاه پوستی قجری به همراه ۱۰۱ نفر از فرزندان بلافضل و امیرزادگان او در دو ردیف به شرح زیر به تصویر کشیده شده بود:

در وسط این نقاشی چهره فتحعلی‌شاه قاجار و در طرفین راست و چپ او ۵۰ نفر از شاهزادگان بلافصل و در ردیف بعدی یا زیری ۵۱ یک نفر از امیرزادگان با لباس‌های رسمی و تشریفاتی دیده می‌شدند.

ج) عمارت سوم قسمت اداری و خدماتی عمارت بود و در آن وزرا، میرزاها و فراشان مستقر می‌شدند به‌همین خاطر مهرعلی نقاش باشی فتحعلی‌شاه قاجار را با کلاه زندیه به‌معنای وارث سرزمین و نظام اداری پادشاهان زندیه به‌خصوص کریم‌خان که مردم از او به نیکی یاد می‌کردند نقاشی نموده بود.^۱

در این قسمت به‌خاطر کارکرد اداری و عمومی کرباسی بزرگی ساخته شده بود تا ملاقات کنندگان با دیوانیان از آن به‌عنوان اتاق انتظار استفاده نمایند، سالنی که به هر کدام از اتاق‌های کارپردازی ورودی داشت و در ورودی هر کدام از اتاق‌های آن فراشان با چماق‌های نقره‌ای (ایشک آقاسی‌ها) نگهبانی می‌دادند، در طبقه بالای همین عمارت، شاه‌نشینی ساخته شده بود که از آن شاه برای ملاقات عمومی استفاده می‌کرد به‌قول معروف در این نقطه به قمی‌ها بار عام می‌داد.^۲

نگرانی سیاحانی از تخریب تدریجی این عمارت نشان می‌دهد از این کاخ به‌غیر از فتحعلی‌شاه به‌عنوان سازنده و کیکاوس میرزا پسر فتحعلی‌شاه حاکم قم و کاشان در سال‌های (۱۲۵۱-۱۲۴۱ هجری) به‌عنوان تکمیل‌کننده، کسی دیگر تا پیروزی انقلاب مشروطه که محمدباقر متولی‌باشی آن را به شرح زیر به مدرسه تغییر داد، کسی استفاده نکرده است. شاید دلیل آن را بتوان در اعتقادات اجتماعی مردم ایران در نحس و شوم بودن اشیا، ساختمان‌ها و حتی بعضی از حیوانات و افراد خاص جستجو نمود.^۳ به‌خصوص آن که کیکاووس میرزا به‌علت بحران سیاسی ناشی از مرگ فتحعلی‌شاه و شورش شاهزادگان برعلیه جانشین او محمدشاه با توقیف اموال از حکومت قم عزل گردید.

۵. مدرسه باقریه

انقلاب مشروطه ایران مثل بسیاری از انقلاب‌های دیگر موافقان و مخالفانی داشت، موافقان انقلاب را یکی از عوامل اصلی برون‌رفت کشور از چندین قرن استبداد، فساد و عقب‌ماندگی و مخالفان آن را وسیله‌ای در دست اجانب برای مبارزه با سنت‌های دینی می‌دانستند و هر کدام از آنها برای مبارزه با رقبای سیاسی خود انجمن‌های گوناگونی را در تهران و بعضی از شهرهای بزرگ تشکیل داده بودند.

شهر قم نیز به‌دلایلی چون حضور روحانیون موافق و مخالف و نزدیکی به کانون مبارزات یعنی طهران، درگیر منازعات انقلاب بود؛ حتی در این راستا موافقان انقلاب برای آماده‌سازی اعضای انجمن در بستر رودخانه قمرورد برنامه‌هایی چون آمادگی دفاعی اجرا می‌کردند. در مقابل مخالفان مشروطه نیز با محوریت تولیت وقت آستان مقدس حاج محمدباقر متولی‌باشی به ایذا و اذیت آنها می‌پرداختند. اما بعد از پیروزی انقلاب وضعیت موافقان و مخالفان نه‌تنها در قم بلکه در کل کشور دگرگون گردید به‌قول معروف ورق برگشت و این بار مشروطه‌خواهان بسیاری از مخالفان از جمله متولی‌باشی را به‌عنوان ضدانقلاب به قریه لواسان تهران تبعید کردند.

۱. مهرعلی نقاش از نقاشان چیره‌دست دوره فتحعلی‌شاه قاجار بود، او نقاشی‌های خود را که بیشتر شاه و شاهزادگان قاجاری می‌باشند در بین سالهای ۱۲۱۰ تا ۱۲۴۵ به تصویر کشیده است.

۲. در این قسمت بعد از تغییر و تحولات کتابخانه سابق مدرسه فیضیه ساخته شد و در حال حاضر یکی از مدرسه‌های مدرسه فیضیه می‌باشد.

۳. این موضوع از روزگاران گذشته در زندگی مردم نقش ایفاء کرده حتی در تاریخ ایران منجم‌باشی‌ها برای تعیین ساعت سعد و نحس ایام استخدام می‌شدند.

در این میان مرحوم شیخ محمدحسن استاد^۱ از علمای قم و از مشاوران متولی‌باشی در مقام مشورت به متولی‌باشی پیشنهاد کرد که شما بیایید با آرمان مشروطه‌خواهان که همانا ترویج فرهنگ عمومی است همراهی کنید تا ما بتوانیم وسایل استخلاص و بازگشت را فراهم کنیم شیخ ساخت مدرسه را پیشنهاد می‌کند، او قبول می‌کند به نام خود مدرسه مبارکه باقریه^۲ را که باید آن را خون‌بهای آزادی‌خواهان مشروطه نامید تأسیس می‌نماید.

به‌همین منظور ابتدا با اجاره منزل حاج محمدرضا بیگی در کوچه پشت باره (پشت مزار ابن باویه)^۳ و در مرحله بعد در ساختمان عمارت مجلل شاهی مدرسه‌ای به نام باقریه افتتاح گردید. مدرسه تازه‌تأسیسی که با مشکلاتی همراه بود به‌غیر از کمبود وسایل آموزشی سنت‌گرایان و مکتب‌داران با شایعه‌سازی مزاحم معلمین و دانش‌آموزان مدرسه می‌شدند. آنها سعی می‌کردند والدین را از مفاد آموزشی جدید بترسانند حتی میز و نیمکت و زنگ مدرسه را به‌عنوان ناقوس کلیسا و مظاهر بی‌دینی معرفی می‌کردند، با این وجود مدرسه با کمک‌های معنوی و مالی تولیت‌های آستانه محمدباقر متولی‌باشی و ابوالفضل مصباح (تولیت) به مدت پنجاه سال تداوم حیات داد و دانش‌آموزان زیادی چون سید مصطفی موسوی خمینی فرزند ارشد امام خمینی (ره)، آیت‌الله العظمی محمدعلی گرامی (دامت‌عزه)، آیت‌الله محقق دما، آیت‌الله هاشم رسولی محلاتی، دکتر محمود شریعت (یکی از بنیان‌گذاران علم بهداشت محیط‌زیست در ایران) و بسیاری دیگر از رجال سیاسی و علمی را تحویل جامعه داد.

در ادامه این تغییرات برای عمارت شاهی سرنوشت دیگری رقم خورد، این بار در سال ۱۳۳۳ خورشیدی آیت‌الله بروجردی (رحمه‌الله‌علیه) تصمیم گرفت در کنار حرم حضرت معصومه (س) مسجد باشکوهی را به‌جهت برگزاری مراسمات مذهبی و تدریس علوم دینی احداث نماید، ولذا به‌همین منظور در ابتدا با موافقت وراثت آیت‌الله محمدحجت نجفی تبریزی (ره) زمین خریداری شده از آقای رضا تاجر قمی معروف به آهنجی به آیت‌الله بروجردی واگذار گردید و در مرحله بعد با موافقت آستان مقدس ساختمان‌های فرسوده ضلع غربی حرم مطهر به نام خانه‌های محمدعلی‌شاهی و عمارت فتحعلی‌شاهی را تخریب و برای ساخت مسجد اعظم فعلی قم تحویل دست اندرکاران ساخت گردید و کماکان محلی فراهم گردید تا از شبستان‌های آن بزرگان علوم دینی، چون حضرات امام خمینی، گلپایگانی، اراکی، بهالدینی، جوادی آملی، مکارم شیرازی، وحید خراسانی، علوی بروجردی و غیره برای تدریس علوم دینی استفاده نمایند.

نقطه جالب توجه در تخریب عمارت، برش قطعات نقاشی‌های این عمارت توسط مهندس ایزمنو (جیراوند، ۱۳۹۷: ۵۵) و انتقال آن به مقبره شاه سلیمان صفوی در آستان مقدس و بعد از آن به ساختمان مجلس، موزه گلستان و سرانجام به موزه بهارستان دانشگاه تهران می‌باشد.

۶. نتیجه

آثار تاریخی، هنری و فرهنگی هر کشوری نشان‌دهنده قدمت، اصالت و زیبایی تمدن آن کشور است، آثاری که کشورهای جهان سعی دارند با ثبت تعداد بیشتر از این نوع آثار در سازمان فرهنگی یونسکو به آن مباحث نمایند. عمارت فتحعلی‌شاهی شهر قم با توجه به توضیحات ارائه شده و نقاشی‌هایی که از آن باقی مانده، یکی از چندصد آثار

۱. استاد حسن قمی معروف به معمار از مهندسين بزرگ کشور به‌شمار می‌آید از شاهکارهای معماری این مرحوم می‌توان به صحن حضرت امام رضا (ع) (صحن اتابکی سابق) و تیمچه بازار شهر قم اشاره کرد، استاد حسن علاوه بر این از علمای قم به حساب می‌آمد و به قسمتی از اشعار او در کتاب قمین اشاره شده است.

۲. این نام از نام مرحوم محمدباقر متولی‌باشی آستان اخذ شده است.

۳. مدرسه فعلی حضرت آیت‌الله سید رضا گلپایگانی و خانه قدیمی محمدباقر متولی‌باشی در خیابان ارم قم جنب مقبره ابن باویه.

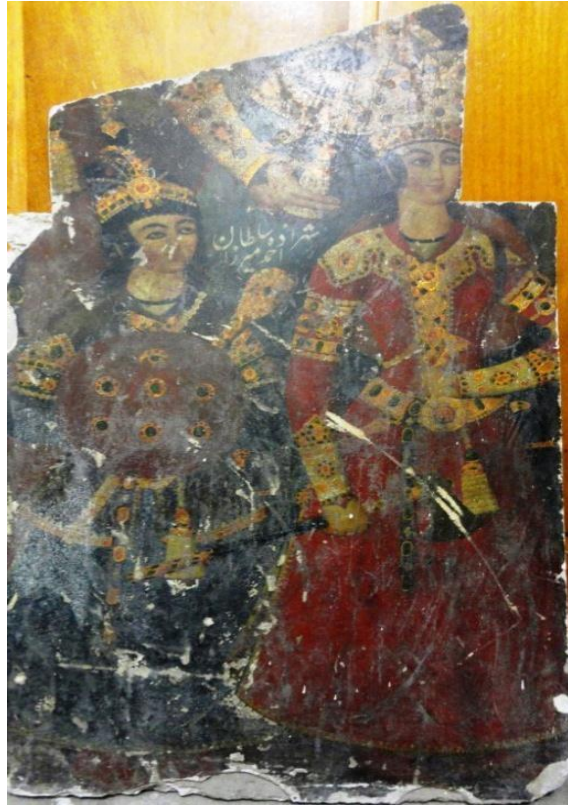
تاریخی است که امروزه ما فقط می‌توانیم با نوشتن مقاله یاد آنها را زنده نگاه‌داریم، عمارت مجللی که اگر باقی می‌ماند می‌توانست به‌عنوان ساختمان موزه آستان در جذب زائر، توریسم و حتی پژوهشگر ایرانی و خارجی منبع درآمد فرهنگی و مادی آستان به‌شمار آید، اگرچه با نظر تولیت وقت آستان مقدس مرحوم ابوالفضل تولیت و حضرت آیت‌الله العظمی بروجردی (قدس سره شریف) با تبدیل عمارت به مسجد، خدمات گران‌بهایی به جهان اسلام حاصل شده، ولیکن این موضوع منافاتی با حفظ آثار تاریخی ندارد. به‌ویژه آنکه در حال حاضر بعضی از کشورهای جدید مثل بعضی از کشورهای خلیج فارس به تبعیت از کشورهای استعماری در قرون گذشته درصدد هستند با خرید آثار عتیقه تمدن‌های کهن برای موزه‌های پرزرق‌وبرق‌شان چون موزه لوور دبی هرچه‌بیشتر به صنعت توریسم کشورشان کمک نمایند.

سیاسگزاری

در پایان لازم است از همکاران مرکز اسناد و جناب آقای یوسف‌زاده، کارشناس موزه آستان مقدس به خاطر همکاری در تدوین این مقاله تشکر و قدردانی نمایم.

تصویر شماره ۱: نقاشی‌های مهرعلی نقاش‌باشی فتحعلی‌شاه در عمارت شاه‌ی

تصویر شماره ۲: نقاشی‌های مهرعلی نقاش‌باشی فتحعلی‌شاه در عمارت شاهی

تصویر شماره ۳: نقاشی‌های مهرعلی نقاش‌باشی فتحعلی‌شاه در عمارت شاهی

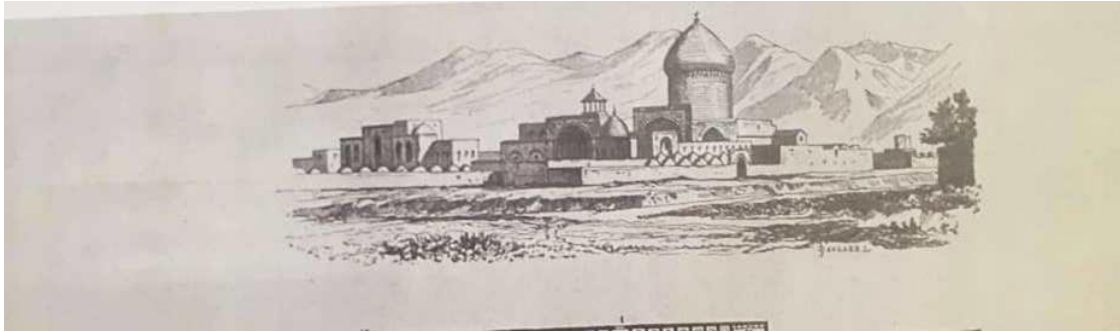

تصویر شماره ۴: تصاویر فتحعلی شاه و شاهزادگان قاجاری بر دیوار عمارت شاهی در موزه بهارستان.
(مرکز اسناد آستان مقدس حضرت معصومه (س)، شماره سند: ۱۲/۸۷۲۵)

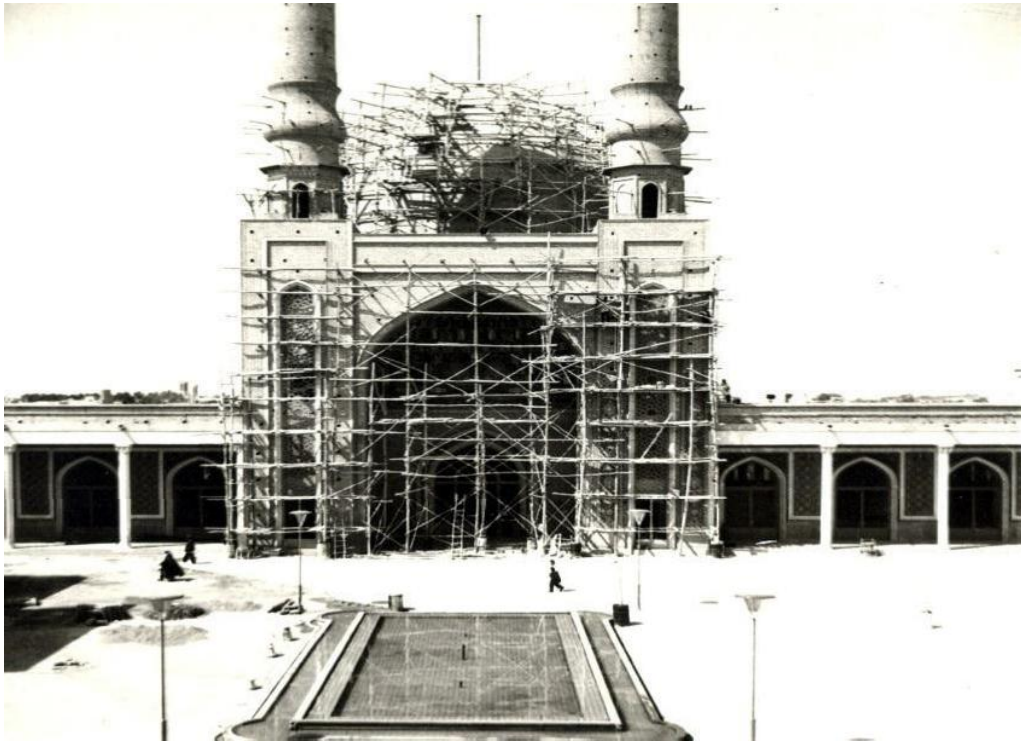

تصویر شماره ۵: تصویر عمارت فتحعلی شاهی از طرف خیابان اراک قبل از ساخت مسجد اعظم،
(مرکز اسناد آستان مقدس حضرت معصومه (س)، شماره سند: ۱۱/۱۸۱۵)

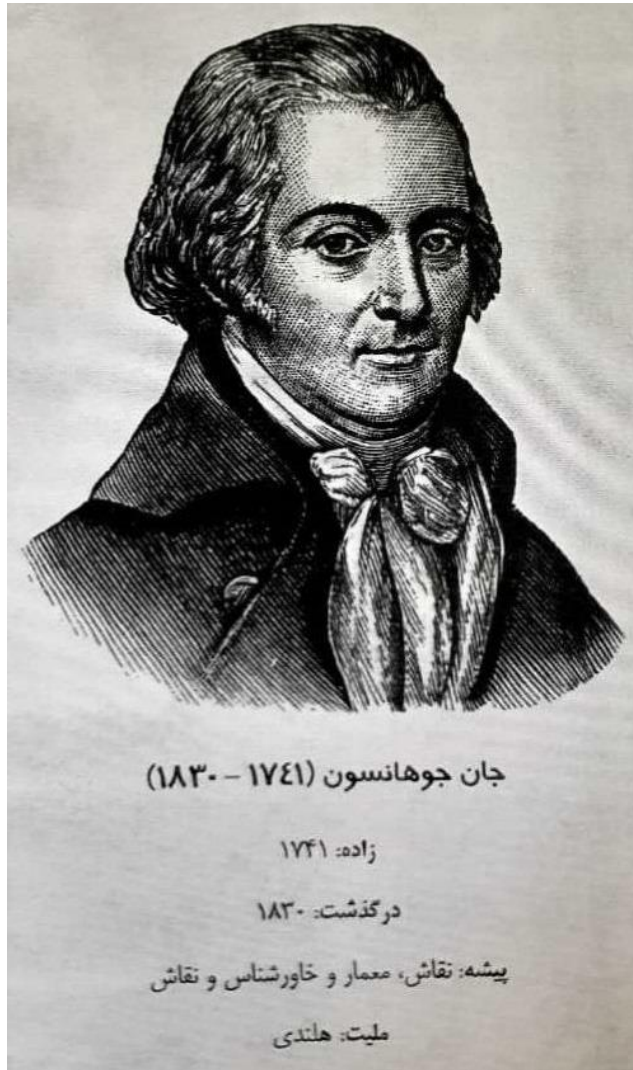
تصویر شماره ۶: قدیمی ترین تصویر از عمارت شاهی که توسط جان جوهانسون، نقاش هلندی نقاشی شده است.

تصویر شماره ۷:

تصویر مسجد اعظم بهنگام ساخت در سال ۱۳۳۸،

مرکز اسناد آستان مقدس حضرت معصومه (س)، سند شماره ۱۲/۴۳۱۵.

تصویر شماره ۸: طراحی چهره جان جوهانسون، نقاش و معمار هلندی.

تصویر شماره ۹: معلمان و مستخدمان مدرسه باقریه قم در محل عمارت شاهی که بعد از مشروطه شکل گرفت

وزارت فرهنگ

۸۸

اداره کل باستانشناسی
شماره
تاریخ
شعبه

وزارت دارایی

حفظ بنامه شماره ۱۰۸۰۴ / ۱۱۱۱ / ۳ / ۲۶ موضوع تعمیرات تالار نقاشیهای ترمیمیهای محاور مدرسه نیشیبه واقع در شهرستان قم اطلاع میدهد تالار مزبور که از ابنیه سلطنتی دوره ناجاریسه است مانند سایر مایه های ملاحظین متعدد در اسناد موجود در آستانه حضرت معصومه واقع شده در صورت تزلزل آستانه تم تعمیرات ضروری آنجا توسط اداره آستانه انجام داده میشود لکن تعمیرات و حفظ و صیانت نقاشیهای قدیمی آن مورد نظر بازرسی نخست وزیر واقع گشته که باستی تحت نظر اداره کل باستانشناسی و استادان فن انجام پذیرد و چون تعمیرات نقاشیهای مزبور مستلزم مخارج زیادی است که از ماده ۴۶ و اعتبارات اوقافی مقدور و میسر نمیباشد بنا براین در صورتیکه تعمیر نقاشیها باید انجام گردد دستاویز باعتبار مخصوص که معمولاً جهت ابنیه و مقبره های ملاحظین تخصیص داده میشود خواهد بود نسبت به نظافت و مرابعت تالار فوق الذکر طبق گزارش آقای مهندس مدیر موزه آستانه تم اقدام لازم شده نظر بازرسی نخست وزیر از این بابت تاویس گردیده است .

وزیر فرهنگ

۷۷۸
۲۶/۴/۷

سواد جهت مزید اطلاع اداره آستانه تم ارسال میگردد .

رئیس اداره کل باستانشناسی

تصویر شماره ۱۱: درخواست اداره باستان‌شناسی از وزارت دارایی جهت اختصاص بودجه برای نگهداری نقاشی‌ها، (مرکز اسناد آستان مقدس حضرت معصومه (س))

تاریخ ..... ماه ۱۳۲۲
شماره ..... پیوست ۹۷۰

۲۳۷۲ (۱۰)

وزارت فرهنگ

(اداره فرهنگ شهرستان قم)

دفتر استانه مقدسه

عمارت متروکه واقع در مجاورت مدرسه فیضیه که دارای نقاشیهای جالب توجه و آثار تاریخی مهمی است و صیانت آن ضرورت دارد چون از موقوفات استانه بشمار و حفظ بنا و نگهداری آن بعهده تولیت استانه مقدسه میباشد و نظافت و انجام تعمیرات لازمه آن مورد نظر اداره کل باستانشناسی وزارت فرهنگ است مقتضی است دستور فرمایند قبلاً برای تنظیم عمارت مذکور اقدام و سپس تعمیرات لازمه راتحت نظر نمایند و فنی باستانشناسی انجام و از نتیجه و تصمیم متخذه این - اداره را آگاه سازند تا گزارش شود. ف

زلف رئیس فرهنگ قم . شایخ زلف

۷۶

تصویر شماره ۱۳: درخواست حفاظت نقاشیهای عمارت توسط اداره فرهنگ قم؛
(مرکز اسناد آستان مقدس حضرت معصومه (س)).

تراصهارف اندودد کا کل بام عمارت شاہی و کارخانہ مبلغ جریں و دکابین ۱۳۱۱

تاریخ	مبلغ	جمع	اسماء
۲۷ ۶	۱		
	۷		
	۲		
	۲۷۵		
	۲۵۰		
	۲		
	۲۲۲۵		
	۱		
۲۸ ۷	۷		
	۲۷۵		
	۲۵۰		
	۲		
	۲۵۲۵		
	۱		
	۷		
۲۹ ۸	۲۷۵		
	۲۷۵		
	۲۲۲۵		
	۱		
	۲		
	۲۵۰		
	۱۹		
	۲۵۰		
	۱		
	۲		
	۱۵۵۰		
	۲۵۰		
	۱		
	۲		
	۲۷۵		
	۲۵۰		
	۱۹۲۵		
	۱۴۳۷۵		
	۱۲۲		
	۵۰۲		
	۷۶۱۰۷۵		

تصویر شماره ۱۴: سند هزینه کاه اندود عمارت فتحعلی شاهی در سال ۱۳۱۱، (مرکز اسناد آستان مقدس حضرت معصومه (س)، شماره سند: ۱۱/۴۰۰۳۸)

تولیت آستان مقدسه
(سند هزینه رسمی)

شماره ۴۰۷۰

تاریخ ۱۳۴۴/۱۱/۹

مبلغ ۱۰۰۰ ریال از بابت تمام قیمت اشیاء

مشروح ذیل و اصل گردید

هزینه لز خود را برای تعمیرات تکیه در دارالایمان از م ۱۰/۹/۱۳۴۴	
۷۸۰	۵۹۰ رنگ و روغن و سایر لوازم برای رنگ آمیزی
۱۵۵	۴۷۵ ریال برای خرید کتان و کتان برای رنگ آمیزی
۵۲۵	۱۰۰ ریال برای خرید کتان و کتان برای رنگ آمیزی
۴۱۵	۵۰ ریال برای خرید کتان و کتان برای رنگ آمیزی
۲۱۰	۵۰ ریال برای خرید کتان و کتان برای رنگ آمیزی
۲۱۰	۵۰ ریال برای خرید کتان و کتان برای رنگ آمیزی
۱۷۵	۵۰ ریال برای خرید کتان و کتان برای رنگ آمیزی
۴۱۴۰	جمع

مدیر دفتر: مباشر

اعضاء گهواره وجه

تصویر شماره ۱۵: سند هزینه تعمیر عمارت فتحعلی شاهی، در سال ۱۳۲۳؛
(مرکز اسناد آستان مقدس حضرت معصومه (س)، شماره ۱۱/۸۵۷۲۱)

منابع

- احمدی زادگان، نرگس. (۱۳۹۳). قم در دوره صفوی، قم: زائر.
- جمراسی، احمد. (۱۳۹۳). پیشینه مردم‌شناسی شهر قم، قم: صفحه‌نگار.
- جیراوند، مریم. (۱۳۹۷). کارکرد اجتماعی - فرهنگی و مذهبی وقف در قم در دوره قاجار، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه ادیان و مذاهب اسلامی، استاد راهنما دکتر حسین قریشی.
- صاحبی، محمدجواد. (۱۳۸۴). قم از نگاه بیگانگان، قم: زائر.
- فیض، عباس. (۱۳۲۴). جدی فروزان. قم: چاپخانه قم.
- قاضیها، فاطمه. (۱۳۸۱). سفرهای ناصرالدین شاه به قم، تهران: سازمان اسناد ملی.
- قمی، حسن بن محمد. (۱۳۸۴). تاریخ قم، ترجمه حسن ابن علی ابن حسن قمی، قم: زائر.
- موسوی خلخالی، سید نورالدین. (۱۳۸۶). ذکر اخبار دارالایمان قم در سیاحت‌نامه‌ها، قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی.